

Михаило ВОЈВОДИЋ
Филозофски факултет
Београд

СТОЈАН НОВАКОВИЋ О УТИЦАЈИМА НА СРПСКИ ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ

Стојан Новаковић у својој дугој научничкој каријери, бавећи се разноврсним темама из прошлости српског народа, никада није изгубио интересовање за питања која су се тичала језика, писма, књижевности, вере и образовања. За језик се заинтересовао још као лицејац поставши један од најталентованијих ученика и сарадника Ђуре Даничића. У листу *Видовдан* он је почетком шездесетих година XIX века радио као коректор рубрике за књижевност и писао чланке из језика и књижевности.¹ Даничић је 1863. године имао пу-

¹ У *Видовдану* је 1863. године у неколико наставака излазио чланак *Две словенске школе на југу*. Име аутора чланка није наведено него је уместо тога шифровани знак у облику грчког великог слова Δ. У чланку се поред осталог говори: о три наречја српског језика (екавски, јекавски, икавски); да новија хрватска школа негује хрватство а да је «против југословенске школе»; да се на Балкану треба позивати на етнографско а не историјско начело; противници Срба су црквом (католичком) поцепали народ. С обзиром на то да су у делу загребачке штампе оштро напали овај чланак, исти аутор је у полемичком тону дао одговор у четири текста који су такође објављени у листу *Видовдан*. Две ствари у вези с овим чланком подсећају на Стојана Новаковића. Шифровани знак (Δ) којим је обележен чланак је једна од оних шифара или псеудонима којима се користио Новаковић да уместо својеручног потписа обележи поједине своје радове. С друге стране има доста тога што се из садржине чланка, као и неке оцене у њему, може срести и у неким каснијим Новаковићевим радовима. Досадашњи састављачи Новаковићевих библиографских јединица, међутим, нису споменули овај рад. Вид. *Видовдан* бр. 11, 24. јануар 1863; бр.12, 26. јануар 1863; бр.13, 29. јануар 1863; бр.15, 2. фебруар 1863; бр.47, 20.април 1863; бр. 48, 23.април 1863; бр.49, 25. април 1863; бр. 57, 16. мај 1863.

но хвале за Новаковића који му, како каже, «већ двије године дана помаже... и свесрдно и вјешто».² Новаковић је као главни уредник књижевног листа *Вила*, који је покренуо 1865. године највише водио бригу о томе да у њему буду заступљени прилози из књижевности. Била је то за њега одлична припрема да 1867. године напише школски уџбеник *Историја српске књижевности* у чијем додатку је донео примере старословенске српске и дубровачке књижевности, као и таблицу глагољских слова. Оцењујући ту књигу Павле Поповић је имао примедбу што је Новаковић, иако је у њој дао и српску и хрватску књижевност, у наслову ставио само српска књижевност.³ Ређали су се потом други а и нешто каснији Новаковићеви радови који су српски језик, књижевност, образовање испитивали из различитих угла. Напокон, у једном од својих последњих, који је објавио 1913. године, Новаковић се у вези с тим, као и другим питањима из прошлости, и уопште традицијом, обратио саветима будућим генерацијама.

Новаковића су, међутим, посебно занимали утицаји који су са различитих страна вршени на српски језик, књижевност и образовање и какве је све последице то остављало на балканске словенске народе. О томе је писао у више својих радова које је објављивао почев од шездесетих година XIX века изневши чињенице из којих је произилазило да су се дуго времена осећали византијски утицаји, потом италијански, па турско-арапски, да би напокон преовладали савремени европски утицаји.

По Новаковићевој оцени најпре је, захваљујући солунским апостолима Тирилу и Методију, словенско становништво добило сопствени књижевни језик – црквенословенски. Словени су имали и своју православну грчку цркву у Цариграду. Византијска историјска дела служила су им «као извор за историјска знања».⁴ Срби, Руси и Бугари имали су, како каже Новаковић, исту књижевност и, осим незнатних разлика један језик и један правопис. Све то трајало је од

² Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских I*, Београд 1863, XI.

³ П. Поповић, *Рад на историји српске књижевности*, *Споменица Ст. Новаковића*, Београд 1921, 52.

⁴ Архив Србије (=АС), фонд Стојана Новаковића, бр. 520 «Кијевски говор на археолошком сјезду».

Х па до краја XVIII века када су под утицајем савремених идеја отпочеле промене. Сувопарни књижевни језик настао под утицајем васпитања «које је потицало из византијских манастира» је код Срба постепено губио битку у односу на народни језик потекао из традиције однеговане у народним песмама и причама. Византијска књижевност остала је једино међу манастирским зидовима искључиво везана за црквено образовање и васпитање.⁵

У раду *Прилози к историји српске књижевности, IV. Срби Мухамеданци и турска писменост* коју је објавио 1869. године Стојан Новаковић је разматрао утицај Турака на српски језик и књижевност.⁶ Анализирајући пре свега чланак Руса А. Т. Хиљфердинга *Босна у почетку 1878. године* и књигу О. Влау-а, *Bosnisch-türkische Sprach denkmäler* (Leipzig 1868), он је попуштање српског «народног елемента» пред мухамеданском религијом турских освајача и прихватање турских речи у свој језик сматрао само борбом нерешеном и незавршеном, јер су се поред турских одржавале упоредо и српске народне речи. То се најбоље могло видети на Србину из Босне, на оном Србину који се није одлучио на «непрекидни бој» против освајача него је примио његову «вјеру» и задржао «своја права и господство». У говору Срба муслимана нашле су се и турске речи или су се у српским речима појавили турски наставци док су се истовремено и у речнику турског освајача могле препознати преузете српске речи. У том општем мешању источних и српских речи и обичаја тешко је – каже Новаковић – утврдити што је српско наследство или творевина а шта турски «прилог и новина». Једино су се са сигурношћу могли установити трагови онога што је сведочило о богатству средњовековне српске властеле тј. да се турски утицај ширио тако да је српском народу остало да се вечито сећа уништавања, рушења и пљачке.

У својим радовима насталим шездесетих година XIX века Новаковић се мање бавио западним утицајем на српски језик и књи-

⁵ S. Novaković: *I. Lettre de Belgrade*, Revue Internationale 1er anne, 1er livraison, 1 janvier 1884, Florence 1884, 181-182 (Рад је публикован у преводу на српски језик у часопису *Отаџбина*, књ. 15, Београд 1887, 152-157); *Lettres de Belgrade*, Revue Internationale, t II, II-me livraison, Florence 1884, 279-285 (Рад је публикован у преводу на српски језик у часопису *Братство* I, Београд 1887, 24-35)

⁶ *Гласник Српског Ученог Друштва*, књ. IX, св. XXVI, Београд, 1869, 220-255.

жевност иако је и о томе нешто тада рекао. Спомињао је, на пример, «племенско сродство» Срба са далматинским градовима, нарочито Дубровником, и да су се они тамо повезали са италијанском образованошћу што је довело и до значајних продора утицаја Италије преко Анконе и Венеције. Истицао је, међутим, да се то више односило на време пре турских освајања.⁷ Новаковић ће о овоме више говорити у својим каснијим радовима а посебно о утицају који је ширила католичка црква.

Највише пажње Новаковић је посветио утицају савремених идеја на српски језик, књижевност и образовање. По његовој оцени тај нови правац осетио се код Срба крајем XVIII века када се у Европи уздигао један снажан реформни покрет који је ишао на то да потисне средњовековна веровања и био спреман да се бори за победу критичког духа. Западна интелигенција препуна полета, одлучна да премости све националне и државне ограде, утицала је и на поједине Србе да се одреде за излазак из заједничке словенске књижевности и да се изборе за властиту и самосталну. Тада се, како истиче Новаковић, почело и међу Србима све више веровати у неопходност да се народни језик подигне на виши ступањ и да уђе у књижевност која би се на тај начин приближила народу. Догодило се тако да су спољашњи утицаји који су стицали све више присталица изнутра разбили јединство језика и књижевности међу трима народима словенског света (Срби, Бугари и Руси) које је било карактеристично за раније време. Као весника тог новог покрета код Срба Новаковић је обележио најпре Доситеја Обрадовића, који се снажно заложиио за права српског народног језика и прекинуо да се служи црквено-словенским, али је исто тако указао и на изузетно драгоцену улогу Вука Караџића који је српски књижевни језик створио на српским народним песмама, чији је био сакупљач и том језику дао фонетски правопис.⁸ Новаковић је нагласио и допринос Лукијана Мушицког и Симе Милутиновића,⁹ али је посебно истакао огромну улогу Ђуре Дани-

⁷ Ibid, 225-226.

⁸ АС, фонд Стојана Новаковића, бр.494, концепт Стојана Новаковића; S. Novaković, I. *Lettre de Belgrade*, Revue Internationale, 1 janvier 1884, 183-185 (Отаџбина, 15, 154-157); С. Новаковић, *Доситеј Обрадовић и српска култура*, Споменица Доситеја Обрадовића, СКЗ, Београд 1911, 5-37.

⁹ С. Новаковић, *Први српски песници. Две три црте за њихову карактеристику*, Братство I, 1887, 24-35.

чића који је водио бескомпромисну борбу за народни правац у књижевности, за српски књижевни језик и за граматичку чистоћу језика.¹⁰ Његовом је заслугом, по оцени Новаковића, српски књижевни језик однео коначну победу. Из нових идеја и покрета се код српског народа зачео дух независности и испољио се не само у борби за слободу и стварање сопствене државе, него и за стицање сопствене књижевности, народне литературе, дакле «народног индивидуализма». Ово последње је још било подстакнуто развојем српске кнежевине педесетих-шездесетих година XIX века.¹¹ Нова, млада српска интелигенција школавана на иностраним, средњеевропским и западним универзитетима, предњачила је у увођењу новог лакшег стила у начину писања. Према Новаковићевим речима највећи утицај на српску омладину, наклоњену књижевности, извршио је Ђуро Даничић који је од 1856. до 1866. године боравио у Београду и био професор на Лицеју односно Великој школи од 1859. до 1865. године.

Новаковић је наставио и у својим каснијим годинама да се бави питањима српског језика, књижевности и просвете, али уз извесне прекиде и више их студирајући појединачно, а мање целовито и свеобухватно. Извесно време се у међувремену посветио раду на библиографији српске књиге, а показао је интересовање за изворна дела српске књижевности. Године 1891. објавио је у листу *Видело* занимљив рад под насловом *Српски или хрватски језик ?* Био је то критички наглашен чланак којим се Новаковић умешао у полемику коју је отворио загребачки књижевни лист *Vienac* против *Босанске Виле* зато што је у њој објављено да је дубровачки песник Андрија Качић био Србин а да је Људевит Гај унео српски језик у хрватску књижевност. Новаковић је одбацио супротна доказивања *Vienca* а позивајући се и на Ватрослава Јагића, указао на чињеницу да су доиста Илирци усвојили штокавски уместо кајкавског, а да је штокавско заправо српско наречје. Оспорио је право листу *Vienac* да се љути због тога што српски новинари у дубровачким књижевницима виде Србе указавши на то да познаваоци дубровачке књижевности (Ватрослав Јагић, Јован Бошковић), узимају дубровачки јекавско-

¹⁰ С. Новаковић, *Белешке о Ђ. Даничићу. Прилог к историји српске књижевности*, Годишњица Николе Чупића, VIII, 1886, 389-484.

¹¹ АС, фонд Стојана Новаковића, бр. 698, «Нешто о новом правцу у српској књижевности».

штокавски као југозападни српски говор. Новаковић је потом, позивајући се на научне тврдње да су Срби и Хрвати «један народ са два имена» и да је у њих «један језик и заједничка књижевност», био изричит у залагању за то да не треба попустити пред «религиозним прохтевима за прозелитизам» и да не треба прихватити подвалу потурену у називу «земаљски језик». «Докле ћемо ми бити осе, које се, пометене и завађене, узајамно уједају док нам туђинци са свију страна буше, крзају и руше нашу заједничку кућу», био је његов закључак.¹²

Своје тумачење утицаја на српски језик, књижевност и просвету Новаковић је у целини дао у једном мањем тексту који је објављен у Фиренци 1897. у књизи Анђела де Губернатиса, *La Serbie et les Serbes*.¹³ Тај текст је унет у књигу као саставни део Губернатисовог излагања. Једино је дат под наводницима али није наведено да су то Новаковићеве речи.¹⁴ Сам Новаковић ће нас, међутим, на то упозорити у напомени једне шире верзије тог рада, на коме је написана 1899. година, а чији концепт и препис су сачувани у његовим папирима у Архиву Србије, рекавши – да је «краћа верзија објављена у Губернатисовој књизи».

Гроф Анђело де Губернатис је био угледни италијански научник и публициста, стручњак за компаративну митологију. Написао је доста дела о литератури и фолклору. Покренуо је и уређивао часопис *Revue Inernationale* који је почео излазити 1884. године у Фиренци, а издао је и *Библиографски речник савремених писаца*. Године 1886. он је постао дописни члан Српског ученог друштва. Од 1891. године предавао је италијанску литературу на универзитету у Риму. Губернатис је у фебруару 1897. године на позив неколико својих српских пријатеља (бивши министри Стеван Поповић и Стојан Бошковић, професор Велике школе Миленко Веснић и Стојан Новаковић, доскорашњи председник Министарског савета) дошао у Београд где је одржао три предавања. Посебну пажњу изазвало је пре-

¹² Н. (Стојан Новаковић), *Српски или хрватски језик?*, Видело 124, 25. октобар 1891.

¹³ *Compte Angelo de Gubernatis, La Serbie et les Serbes. Lectures et impressions*, Florence 1897.

¹⁴ *Ibid*, 174-177.

давање које је одржао у свечаној дворани Велике школе а односило се на положај словенских народа у Европи, посебно балканских Словена.¹⁵ Био је гост и на Двору а и у домовима угледних српских представника науке Стојана Новаковића, Милана Ћ. Милићевића и Јована Жујовића. Губернатис је тада имао прилике да много разговара о Србији и српском питању и да се снабде литературом и корисним обавештењима од правих познавалаца те материје. У децембру исте године завршио је у Риму рукопис своје књиге *La Serbie et les Serbes* и одмах је објавио у Фиренци. Било је то лепо штиво, настало на основу и сазнања и личних утисака. Са симпатијама је Губернатис у њој писао о Србији, о Србима и о њиховој прошлости, о савременој организацији српске државе, о српској цркви, о војсци Србије, о школству, државној управи, градовима, и о спољним односима Србије. У једној глави се Губернатис осврнуо и на свој боравак у Београду.

У Београду је Губернатис имао пријатељски сусрет са Новаковићем, чак је био и гост у његовом дому. Пре више година они су водили међусобну преписку из чега је уследило публикавање Новаковићевих текстова (I. *Lettre de Belgrade*; *Lettres de Belgrade*) у Губернатисовом часопису *Revue Internationale* 1884. године.¹⁶ Разговори са Новаковићем у његовом дому и упознавање са његовим научним радовима пружили су Губернатису доста драгоцених података о Србима и савременој Србији, потребних за његову књигу. Лако се препознају Новаковићеви погледи у једној глави књиге која се односи на цркву, премда Губернатис не крије да је читао Новаковићев рад *Цариградска патријаршија и православље у Европској Турској* (обј. у Београду 1895.). Може се предпоставити да је тада Новаковић дао Губернатису један скраћени текст у коме се говори о различитим утицајима на српску просвету, језик и књижевност, и који је Губернатис унео у своју књигу.

¹⁵ *Српске новине*, бр. 41, 20. фебруар 1897. Прво предавање одржано је у Двору («О улози жене у савременом друштву»), друго у Грађанској касини («О народности и човечанству»), а треће у Великој школи («О положају словенских народа у Европи»). – Сва три предавања су одмах објављена у часопису *Дело. Дело*, март 1897, 445-461; април 1897, 34-45; мај 1897, 207-228.

¹⁶ Вид. напомену бр. 5.

Као што смо напред казали потпуна верзија тога Новаковићевог текста сачувана је у Новаковићевим папирима и то као необјављена расправа под насловом *Угледи српске просвете*.¹⁷ У њој су нешто шире изнете Новаковићеве оцене – премда и овде у сажетој форми - о језичким, књижевним и просветним утицајима који су током историје одредили развој српског језика, књижевности и образовања. Текст тога рада није у овој верзији објављен и зато ћемо га у целини донети у прилогу. Новаковић је, међутим, на свечаном скупу у Руском археолошком институту, одржаном 27. фебруара 1900. (стари календар), прочитао свој реферат под насловом *Словени балкански и њихова образованост*¹⁸ - њега ће потом исте године као расправу објавити мостарска *Зора* - у коме је говорио о наведеним утицајима. Једино је уместо искључивог спомињања Срба овога пута објашњавао утицаје на балканске Словене. Уз то, изоставио је да говори о последњем утицају, тзв. модерном европском утицају, који је од краја XVIII века све више зрачио подстакавши уздицање народног језика и књижевности. Ово излагање би се могло узети да представља, поред текста у Губернатисовој књизи и необјављеног рада *Угледи српске просвете*, неку врсту треће верзије Новаковићеве оцене спољних утицаја на српски језик, књижевност и образовање. Новаковић је, међутим, у књижици *Српска књига. Њени продавци и читаоци у XIX веку*, објављеној исте године, говорио једино о модерном утицају, и то на сличан начин као и раније, а што је био изоставио да спомене у излагању односно тексту *Словени балкански и њихова образованост*. Напокон у вези са свим напред наведеним, треба споменути Новаковићеву расправу *Неколика тежа питања српске историје (Les problemes serbes)* коју је штампао 1913. године поводом Јиречекове књиге *Geschichte der Serbe* (Gotha 1911.).¹⁹ Новаковић је ту желео да, анализирајући пре свега политичку прошлост Срба у средњем веку одговори на питање зашто Срби и Хрвати нису организовали чвршћу народну заједницу, зашто није било

¹⁷ АС, фонд Стојана Новаковића, бр. 533, «Угледи српске просвете од Стојана Новаковића». На концепту, на коме су начињене исправке, и на препису, стоји датум «31. окт. 1,2. нов. 1899»

¹⁸ АС, фонд Стојана Новаковића, бр. 514, *Les Slaves balcaniques et leur culture*.

¹⁹ *Годишњица Николе Чупића XXXII*, 1913, 1-40.

никакве политичке манифестације «која би сведочила о тежњи к јединству, о заједници културе и моралних интереса». Његов одговор могао би се свести на констатацију да «Срби и Хрвати као народна целина» нису никада имали «ни јединство културе ни јединство религије».²⁰ Јединство се могло постићи само «истоветношћу религија», а тога још од средњег века није било. Зато је Новаковићева порука наредним генерацијама била да се из прошлости морају добро разумети погрешке које треба убудуће избегавати, а да је нужно окренути се будућности у којој треба следити позитивне примере «великих народа и великих цивилизација».

ПРИЛОГ

*Угледи српске просвете*²¹

од Стојана Новаковића

У историчком времену српскога народног живота, тј. од када српска племена станују на Балканском Полуострву, четири су главна угледа који су утицали активно на просвету или образованост српског народа.

Први је, најглавнији и најзначајнији, *углед византијски*. Ону патријархалну образованост – колика је толика је – коју су Срби донели у својој народној вери и организацији насељавајући се у границе Источнога Римског Царства, угледи су византијски први начели. Примајући од Византинаца хришћанство, Срби су, по појмовима онога времена, примили с вером заједно и византијску књижевност, и у многоне византијске установе и византијске обичаје. Ондашња су времена собом доносила да су и бољи живот и друштвена углађе-

²⁰ Ibid, 1-2

²¹ Штампано у другом, краћем, облику на француском језику у књизи А. Губертиса *La Serbie et les Serbes*. Florence 1897. (Напомена Стојана Новаковића)

ност, уметност и закони тражени од онуд откуда је долазила вера. И колико се од класичне образованости, која је раније владала у садашњој њиховој домовини, застало на месту, толико су је Срби и овим путем примили, обновили и умножили. Утисак овога првог и најјачег византијског угледа на српску просвету толико је моћан, он је толико проникао психолошке особине српског народа, да се с његовим последицама сусретамо на сваком кораку, у цркви православној нарочито, у друштвеним карактеристикама не мање. Ово византијско хришћанство, неразлучно везано с просветним појмовима и погледима византијским иде донде докле се шири грчко православље. Са Србима православним у тој су просветно верској заједници од Словена још Руси и Бугари. У њој су и Румуни, и ма да је румунски језик романског порекла, и они су имали са Русима, Србима и Бугарима, због православне вере, словенски књижевни језик у цркви кроз сав средњи век, и што је још више, учествовали су у свеколиком византијском антагонизму против римског католицизма, у коме се оличава просто продужење старога националног антагонизма римскога и јелинског и политичке суревњивости Рима и Цариграда као двеју светских престоница. И дан дањи се ова просвета види у једнаком црквеном језику у Срба, Руса и Бугара. Божја служба се служи под једнако у православној српској цркви у Мостару или Загребу и у православној руској цркви у Архангелску или Владивостоку. У томе је најјачи и сада видљив знак колико је моћан био утицај византијског угледа на Србе који су прихватили грчко православље. У средњим вековима се и само национално име Србин сматрало као неодвојно од исповедника грчког православља. Новије доба, од Доситеја овамо, веже народност за језик и особине националне и одваја је са свим од вере. И то је сматрање једино правилно и истинито.

Други је не мање знатан углед *римско-италијански*. Докле је *византијски углед* хватао маха међу горама Балканског Полуострва мало даље од Јадранског Мора, у приморју Јадранском и у Посављу, нарочито горњем (у Хрватској и Славонији), ширио се из Рима углед *римско-италијански*. Италијанска просвета, у свему рођена сестра просвете византијске, продира је и даље у унутрашњост полуострва кроз далматинске и арбанаске луке, из Млетака и из Дубровника. Главна трговина српских унутрашњих земаља ишла је путевима који су сви водили на Јадранско Море, а правци трговачког

обрта у сва су времена правци којима се и општи просветни погледи и идеје шире.

До времена Светога Саве, тј. до почетка XIII века, изгледало је да ће васколик приморски део српских земаља остати под руком римске просвете и вере, а да ће само унутрашње, чисто загорске земље, остати под утицајем византијским. То је долазило од слабости унутрашње Србије као државе о од природне немогућности да се у самоме приморју начини политичко средиште које би и унутрашњим земљама правац давало. Рад Стефана Немање, његова сина Светога Саве и потоњих Немањића дао је овим пословима одсутно други правац, утврдио је у загорској Србији византијски просветни углед као правило и осигурао му је утицај и у приморју, докле се год политичка област Србије пружала. Од тада је средњевековна држава српска постала заставник грчкога православља и византијско-хришћанских просветних угледа међу српским племенима. Из тих се околности развило и синонимно значење србинства и православља, које се још држи као остатак средњевековних сматрања.

Просветни угледи византијски и римско-италијански сусретали су се сваки час на Земљишту српских племена и сусретају се непрестано. Познија народно-италијанска просвета утицала је живо и на блиска српска племена у приморју. Из старих трговачких веза унутрашњих земаља с тим приморјем остало је и данас у живоме језику појединих трагова до под сам Балкан. Међусобна религиозна борба Византије и Рима штетила је овај рад, који би донео много више стварне користи, да се вршио у сагласности. Отуда је подвојеност у буквици, непрестано толико штетна, и слабије осећање народности у западним странама међу присталицама римским. На источним странама, где год је православље, пише се и сад *ћирилицом*, словима која се тако зову а ништа друго нису до грчка слова, за потребу словенског писања врло згодно подешена и попуњена. На западним пак странама, где год је католицизам, пише се једнако *латиницом*. Има много људи који сажалевају овај расцеп и који држе да би било боље да су српска племена сваколика остала под утицајем једнога којег год просветног угледа, или византијског или римског. Расцепљеност пак, наслеђена од толиких векова, од читавога историчког живота, данас је највећа сметња напреднијим просветним тежњама, и то ће остати још дуго унапредак, пошто се за неколико

десетина година не да искоренити, што се утврђивало кроз непуних хиљаду година.

Као трећи просветни углед који је имао кроз дуже време утицаја на племена српска и који показује и данас неизгладљивих трагова јесте *просветни углед арапско-турски*. Површно би било не водити никакава рачуна од овога угледа због тога што нам је немило турско освојење и прекид старинскога средњевековног државног живота српског који је с њим наступио. С тим истим освојењем раширио се током XV века готово по свима српским земљама просветни углед арапско-турски, и током потоњих векова, XVI, XVII и XVIII, он је карактеристике друштвене у целокупноме народу знатно променио. Арапска, мухамедовска, просвета, онака како су је међу наша племена пренели Турци, следовала је турском уништењу средњевековних држава српских. Осим тога што је велика множина наших сународника примила мухамедовску веру и књижевност (арапску и турску), многе друштвене навике, философија живота и погледи на свет ове вере ушли су у обичај и међу хришћанима. При крају прошлог века јавни се живот у спољним облицима својим у српским земљама био готово изједначио и међу хришћанима и међу муслиманима. Разлика вере одвајала је породице и с поља се показивала оделом. Срби муслимани служили су се и служе се²² још и данас и арапским словима за писање свога језика, ма да су она за наш језик од сваких других неподеснија. Још се није ни покушало да се изучи како треба ова чудновата смеша наше српске и у опште југословенске народности на Балканском Полуострву с образованошћу арапском, коју је освојење турско у наше крајеве донело. Народност се овој источној просвети одупирала неједнако – као што изгледа понајвише у Босни и Херцеговини, где муслиман никад није могао да потпуно заборави и у муслиманско-арапским идејама утопи своју словенску народност. Пошто је ова просвета од XV па све до краја XVIII, а готово и до половине XIX века господовала над многим земљама нашим, и она је оставила општи траг у самом језику, за који се још на зна хоће ли се моћи са свим избрисати, и ако је у великој мери попустио и ишчезавати почео. Ова смеша види се нарочито у

²² Гласник XXVI, *Срби Мухамедовци и турска писменост*, стр. 220-256. (Напомена Стојана Новаковића)

народној епопеји нашој, правоме темељу данашњег књижевног језика српског.

Сва три просветна утицаја о којима смо до сад говорили припадају староме средњовековном периоду нашега народног и просветног живота. У томе је периоду вера служила полазном тачком сваке образованости. И ова сва три утицаја иду упоредо са три вере. А историја би знала причати, како се ниједна од тих вера није уздржавала ни оружја као средства за своје напредовање, и сва би, може бити, разлика била што се нека од њих служила тим насилним средствима више а нека мање.

Ново време почиње управо новим једним просветним угледам, *угледом сувремене или нове европске просвете*, којој је то баш главна карактеристика што је са свим одвојена од вере.

Осим тога, нова европска просвета има још једну главну карактеристику, којом се одваја од средњовековно просвете, а то је што она свуда издиже и негује *народни језик* на супрот *црквеноме*. У сва три православна народа словенска, и у Руса и у Срба и у Бугара, време нове европске просвете и књижевности почиње издизањем и неговањем народнога језика насупрот црквенога словенског, ма да је овај последњи био општи свима, и тиме се указивао за њих као готов општи књижевни језик. Очеvidно се опште-народна просвета претпоставила опште-словенском језику, и остало је времену да заједници словенској друга средства нађе. И наша мусломанска браћа, чим оставе свој црквени арапски (или турски) језик, па почну читати и писати књиге српски, улазе тиме самим у нову европску просвету, јер је она свуда тиме почињала, и у Енглеској, и у Француској, и у Италији, и у Немачкој.

Упоредо с овом главном струјом, која се осећала подједнако и у Далмацији и у Шумадији, и у Будиму и под Шар планином, која је необичном снагом својом избудила католике, а пред нашим очима почиње будити мусломане, јавила се у Срба велика мисао: *да је народност друго а вера друго и да србинство није само грчко православље него да га има и у римском католицизму и у пророкову исламу*. Ова је мисао била неопходна за српске прилике, јер се у Срба, више ваљда него и у кога другог народа, значење вере тако мешало с народношћу да је и данас мисао јединства народности још далеко

од победе. Према примеру што се у српском православном народу значење србинства уједначило с православљем и писањем ћирилицом (што је историјска чињеница), покушавају Хрвати данас да истакну значење хрватства као идентично с католицизмом и уписују у хрватство све што је вере католичке, овај језик говори а латиницом пише. Оно прво је историјска чињеница, коју ми, једнако без потпуног успеха, узбијамо; ово друго (идентичност хрватства с католицизмом) сувремено је подражавање средњем веку, којему се судбина, по тој самој карактеристици, може погодити. Српска просветна мисао новог времена о слободи и независности вере од народности требаће још доста муке да продре, али најзад она једина може продрети, пошто је она једина у потпуној сагласности с осталим мислима нашег времена.

О угледима књижевним у стварању разних струка песништва и лепе књижевности не мислимо говорити. Главно коло води одмах у почетку школа руска, као једина словенска и православна. Према њој се оснивало и удешавало свеколико српско школовање све докле није одјачало. Захтеви православља и праотачких предања подржавали су овај правац. Доситије је обишао сав исток и пола Европе пре него што је почео писати. Зато се на њему не види никаква школа, а кроз перо свуда пробија једино самостална глава и оригинално проматрање свога властитог народа и његових невоља. Иначе су прва књижевна дела наша писали понајвише људи из аустријских школа, и у њима, где год није пробила оригинална снага, познајете школске угледе. С њима се дружи донекле, у писаца из западних крајева, школа италијанска. Кад су позније стигли србијански ђаци, осећају се, с врло јасним карактеристикама, у књижевности утицаји школе француске или сувремене руске. Али у свих оних што су пробили и остали на виду, те с њиховим смртним останцима нису и дела њихова сахрањена, види се само сазрео род а не да се распознају калем. Самостални су писци једини умели оставити посао који не допушта мислити на њихов углед, већ показује само сазрело суремено образовање и мишљење а оригинално стварање. Из тога је јасна поука да је извор најбољим и најзначајнијим делима увек само у оригиналном раду; да угледе треба познавати и дубоко учити, али да зрео посао мора нићи сам својом снагом из земље обрађене и оплођене. Данас се већ и не траже угледе, јер се свуда зна да само рад са-

мосталан може књижевности српској начинити место које је међу њеним европским другарицама чека и које би јој дало снаге да у кошницу српску сабере све што може осетити сласт језика којим се ми служимо.

Mihailo Vojvodić

**Stojan Novaković on Influences on the Serbian Language
and Literature**

Summary

In his long scholarly career, while addressing a variety of themes from the past of the Serbian people, Stojan Novakovic never lost interest in the subjects of language, script, literature, religion and education. His interest in language goes back to his days as a lycée student, when he became one of the most talented pupils and collaborators of Djura Daničić.

Novaković was particularly interested in the different external influences exerted on the Serbian language, literature and education and the consequences that this entailed for the Balkan Slav peoples. He wrote on this topic in a number of his works that he published as of the 1860's, presenting facts attesting to prolonged manifest Byzantine influences, followed by Italian and then Turko-Arabic influences, to be ultimately supplanted by contemporary European ones. Novaković continued to work on issues of Serbian language, literature and education, but with certain interruptions and in his later years, studying them individually rather than in an integrated and comprehensive manner, however. Unity could be achieved only through an "identity of religions" and there had been none of that ever since the Middle Ages. Therefore, Novaković's message to the coming generations was that mistakes from the past should be well grasped in order to be avoided in the future. And, that it was necessary to turn to the future in which the positive examples of "great peoples and great civilizations" were to be followed.